

Substansielle og kategorispesifikke ordningsprinsipp i kognitiv lingvistikk: Evidens frå genustilordning*

Av Tore Nessel

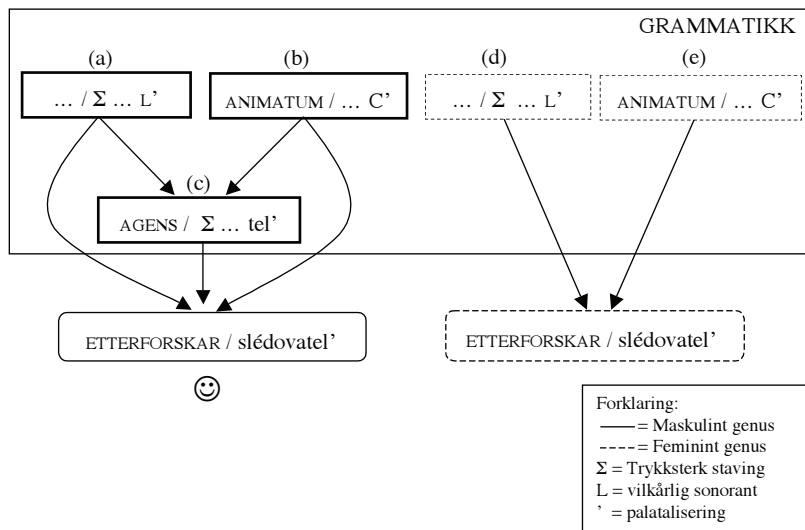
Medan regelordning (“rule ordering”) og samhandling mellom føringar (“constraint interaction”) er sentrale tema i generativ lingvistikk, har ein i kognitiv lingvistikk i liten grad drøfta korleis skjema interagerer. Formålet med denne artikkelen er å kaste lys over dette spørsmålet. Eg skal ta utgangspunkt i den varianten av kognitiv lingvistikk som Langacker (1991, 1999) kallar “Den bruksbaserte modellen” (“The usage-based model”), og relatere han til data frå genustilordning i ulike språk. Hovudpoenget mitt er todelt. For det første skal eg argumentere for at “Den bruksbaserte modellen” ikkje er i stand til å gjøre greie for genustilordning på ein tilfredsstillande måte. For det andre skal eg gjøre framlegg om at problemet kan løysast om modellen blir supplert med kva eg skal kalle “substansielle” og “kategorispesifikke” ordningsprinsipp. Etter ein kort presentasjon av problemet i del 1 av artikkelen skal vi sjå at elles interessante og nyttige framlegg gjort av Steinmetz (1986), Rice (i kjømda), Bybee (2001) og Corbett og Fraser (2000) ikkje gir noen fullgod løysing på problemet (del 2-4). Derfor skal eg som ei alternativ løysing foreslå “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” (del 5). Dette substansielle og kategorispesifikke prinsippet er av allmenn interesse i kognitiv lingvistikk og kognisjonsforskning generelt, for det impliserer at ulike delar av verdsbiletet til talarane har ulik vekt i ulike delar av språket.

1 Genus og samhandling mellom skjema i Den bruksbaserte modellen

“Genus” er ein term som blir brukt på ulike måtar i språkvitskapen. I denne artikkelen skal eg leggje Hocketts klassiske definisjon til grunn og altså nytte “genus” i tydinga “kongruensklasse”:

- (1) “Genders are classes of nouns reflected in the behavior of associated words” (Hockett 1958: 231).¹

Spørsmålet vi skal sjå nærare på i det følgjande, er korleis Den bruksbaserte modellen kan gjøre greie for tilordninga av genus til substantiv. Karakteristikken “bruksbasert” blir i dag brukt om ein familie lingvistiske modellar som i all hovudsak er i samsvar med kvarandre (jf. t.d. Barlow og Kemmer 2000 og Bybee 2001). Den versjonen eg skal diskutere, er utvikla av Ronald Langacker (1991 og 1999) og hans tidlegare student Fumiko Kumashiro i hennar doktoravhandling (Kumashiro 2000). I staden for å gi ein reint teoretisk presentasjon av modellen skal eg ta utgangspunkt i eit eksempel frå russisk som er illustrert i figur 1.

Figur 1: Tilordning av genus til russisk *slédovatel'* ‘etterforskar’

Lat oss tenkje oss at ein talar lurar på om *slédovatel'* ‘etterforskar’ er eit hankjønns- eller hokjønnsst substantiv. For å gjøre greie for denne situasjonen inneheld figur 1 to kandidat, ein for kvart genus. Kandidatane er vist som rektangel med avrunda hjørne nedst i figuren. Legg merke til at i heile denne artikkelen skal eg nytte heildregne liner for hankjønn og stipla liner for hokjønn.

For å finne ut om han eller ho skal velje den maskuline eller feminine kandidaten, må talaren undersøkje grammatikken sin. Eit fragment av ein grammatikk finn vi i det store rektangelet i figur 1 som inneheld fem skjema. Skjemaa er knytte saman med kandidatane gjennom s.k. instansi-

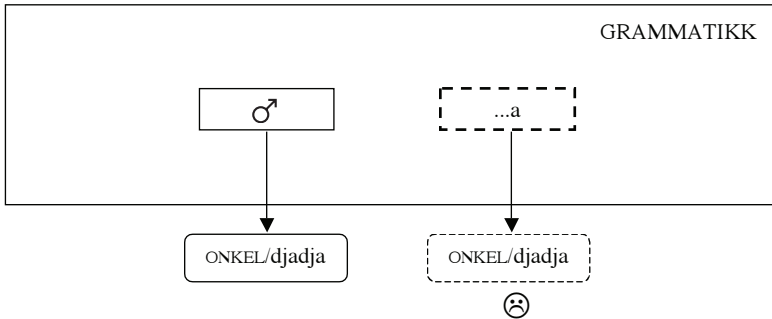
eringsrelasjonar markerte med pilar. Enkelt sagt tyder instansieringspilane at kandidatane er i samsvar med, men samtidig også meir spesifikke enn, skjemaa i grammatikken. Tre av skjemaa tilordnar hankjønn, mens to gir hokjønn. Skjema (a) representerer den fonologiske generaliseringa at substantiv på palataliserte sonorantar med trykk på ei ikkje-final staving i stammen som oftast er maskuline. Σ står for ei trykksterk staving, mens L representerer ein vilkårlig sonorant. Apostrofen etter L symboliserer palatalisering slik det er vanlig i slavisk språkvitskap. Sjølv om substantiv med desse fonologiske eigenskapane tenderer mot maskulint genus, finst det unntak frå generaliseringa, t.d. hokjønnsordet *mébel* 'møbel'. Det er moglig at mormålsbrukarane av russisk er oppmerksame på hokjønnsst substantiv av denne typen, og at dei har generelle skjema for dei i den mentale grammatikken sin. For å gjøre greie for dette har eg teke med skjema (d) i figuren. Dette skjemaet er eit feminint motstykke til skjema (a). Skjema (b) representerer generaliseringa at substantiv på palatalisert konsonant som viser til levande vesen, har maskulint genus (med mindre dei spesielt viser til personar eller dyr av biologisk hokjønn). Palatalisert konsonant er markert som C' i figuren. Moteksempel til denne generaliseringa, t.d. *rys* 'gaupe' som har feminint genus, er gjort greie for i figuren ved hjelp av skjema (e) som set trekket animatum i samband med feminint genus. Skjema (c) er meint å fange opp den morfologiske generaliseringa at substantiv med det agentive suffikset *-tel* er maskuline. Ettersom det ikkje finst hokjønnsord med dette suffikset på russisk, inneheld ikkje figuren noe stipla skjema for dette suffikset.

Eg skal ikkje drøfte skjemaa nærare (men sjå Nessel 2003 for inngåande diskusjon med eksempel). I denne samanhengen er formålet med figuren bare å illustrere eigenskapane til Den bruksbaserte modellen, ikkje å gi ein analyse av detaljar i det russiske genussystemet som ikkje har konsekvensar for konklusjonane i denne artikkelen. Det vesentlige i denne samanhengen er kva faktorar som i prinsippet kan påverke valet mellom ulike kandidatar. Langacker (1991: 282, 1999: 105f.) reknar med at to faktorar er relevante, *forskansing* ("entrenchment") og *konseptuell overlapping* ("conceptual overlap"). Forskansing har nær samanheng med typefrekvens. Litt forenkla kan ein seie at jo fleire ord eit skjema er gyldig for, jo meir forskansa er det i den mentale grammatikken. Under elles like forhold vil eit skjema som dekkjer ei stor gruppe ord, vere lettare å aktivere enn eit skjema for ei lita gruppe. Derfor har ein kandidat som er knytt til eit skjema for ei stor gruppe ord, ein føremon i konkur-

ransen med andre kandidatar. I figuren korrelerer forskansingsgraden til skjema a med kor tjukke strekane i boksane er. Med andre ord er det slik at jo tjukkare strekane i eit skjema er, jo større er sjansane for at kandidaten som er knytt til dette skjemaet, vil overleve i konkurransen mellom kandidatane.

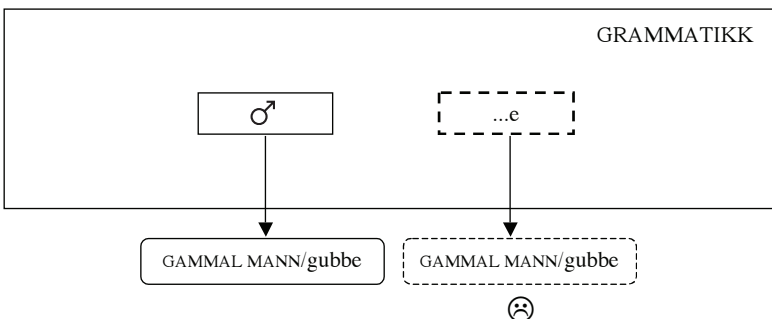
Ideen bak den andre faktoren til Langacker, konseptuell overlapping, er at eit skjema er lettare å aktivere om det i stor grad overlappar med kandidaten. Det er altså slik at jo fleire trekk ein kandidat deler med eit skjema, jo betre er sjansane for at nett denne kandidaten vil overleve i kampen med andre kandidatar. I figur 1 ser vi at den maskuline kandidaten til venstre i figuren skårar best både med omsyn til forskansing og konseptuell overlapping. Alle dei tre maskuline skjema (a)–(c) har høg forskansingsgrad. Samstundes overlappar den maskuline kandidaten med tre skjema, mens den feminine konkurrenten bare instansierer to skjema. Den bruksbaserte modellen predikerer derfor at *sledovatel'* har maskulint genus – og det stemmer. For å gjøre det enklare for lesaren har eg sett eit smilande fjes under vinnarkandidaten. Denne praksisen vil eg følge i resten av artikkelen.

Sjølv om Den bruksbaserte modellen verkar bra for *sledovatel'*, er det mange problemtilfelle. Lat oss først sjå på eit anna døme frå russisk. Russisk har ein regel som tilordnar maskulint genus til substantiv som viser til personar eller dyr av biologisk hankjønn. Ord som *mal'čik* 'gut' og *byk* 'okse' har dermed maskulint genus. Men for substantiv som *djadja* 'onkel' kjem denne regelen i konflikt med ein regel som seier at substantiv i andre deklinasjon har feminint genus. I figur 2 har eg illustrert situasjonen. Teiknet ♂ står for biologisk hankjønn, medan andre deklinasjon er representert med den karakteristiske nominativ singular-endinga *-a*. Sidan skjema i figuren inneheld eitt trekk kvar, er det vanskelig å argumentere for at konseptuell overlapping skulle liggje til grunn for valet av genus.² Men ettersom substantiv i andre deklinasjon utgjør ein større klasse enn substantiv som viser til personar eller dyr av biologisk hankjønn, er det stipla skjemaet mest forskansa. Den bruksbaserte modellen predikerer derfor at den feminine kandidaten vinn. Men dette er ikkje rett. Den semantiske tilordningsregelen har forrang – i røynda har *djadja* maskulint genus på russisk. Den ukorrekte vinnaren er markert med eit sinna fjes i figuren.

Figur 2: Tilordning av genus til russisk *djadja* ‘onkel’

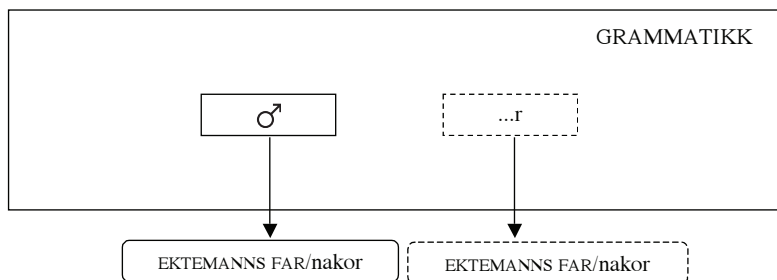
Vi treng ikkje å gå så langt som til russisk for å finne problemtilfelle av denne typen. På same måte som russisk har norsk ein regel som relaterer biologisk og grammatisk hankjønn. Ifølgje Trosterud (2001: 35) og Enger (2001: 170f.) har norsk også ein regel som tilordnar feminint genus til substantiv på trykksvak *-e*.³ For ord som *gubbe* kjem dei to reglane i konflikt. Liksom på russisk får semantikken forrang – *gubbe* er eit hankjønnsord på norsk. Problemet er bare at Den bruksbaserte modellen let den feminine kandidaten vinne. I figur 3 står dei to skjemaet likt for konseptuell overlapping, men det feminine skjemaet har høgare forskansingsgrad ettersom substantiv på trykksvak *-e* nok utgjør ei større gruppe enn substantiv som denoterer personar eller dyr av biologisk hankjønn.

Figur 3: Tilordning av genus til norsk *gubbe*

Det er ingen grunn til å tru at problem av denne typen bare førekjem i indoeuropeiske språk. Eit parallelt tilfelle finn vi t.d. i arapesh, eit tori-

celli-språk frå Papua New Guinea. Det kompliserte genussystemet til dette språket, som har 13 genera, er inngåande drøfta av Aronoff (1994), Dobrin (1997, 1999) og Corbett og Fraser (1997). Dobrin har utført feltarbeid på Papua New Guinea, mens dei andre forskarane har teke utgangspunkt i data frå Fortune (1942/1977). På same måte som russisk og norsk har arapesh ein regel som tilordnar maskulint genus på grunnlag av biologisk hankjønn. Dette genuset er kjent som nr. VII og er attgjeve med heildregne liner i figur 4. I mange tilfelle konkurrerer regelen med andre reglar, t.d. ein regel som seier at ord som endar på *-r* i singular, høyrer til genus X. I figuren er dette genuset markert med stipla liner. For substantiv som *nakor* ‘ektemanns far’ kjem dei to reglane i konflikt ettersom ordet både endar på *-r* og viser til ein person av biologisk hankjønn. Nok ein gong kan ikkje konseptuell overlapping avgjøre valet av genus, for begge skjemaa i figuren inneheld eitt trekk kvar. For forskansing er situasjonen mindre klar, sidan dei skriftlege kjeldene ikkje seier noe om storleiken på dei ulike klassane av substantiv. Klart er det likevel at semantikken alltid vinn, og Lise Dobrin (munnlig kjelde) fortel at den gjør det uavhengig av storleiken til klassane det er tale om. Arapesh gir oss dermed døme av same type som russisk og norsk der semantikken har forrang, men modellen gir oss feil genus. Den bruksbaserte modellen er altså i trøbbel.

Figur 4: Tilordning av genus til arapesh *nakor* ‘ektemanns far’

Eksempla frå russisk, norsk og arapesh frå figur 2-4 tyder på at det er ein systematisk eigenskap ved genustilordning som Den bruksbaserte modellen ikkje er i stand til å handtere på ein tilfredsstillande måte. I resten av artikkelen skal vi sjå på noen potensielle løysingar på problemet. Eg skal konsentrere meg om russisk *djadja* sidan dette er eit enkelt og representativt døme.

2 Steinmetz og Rice: normalverdigenus

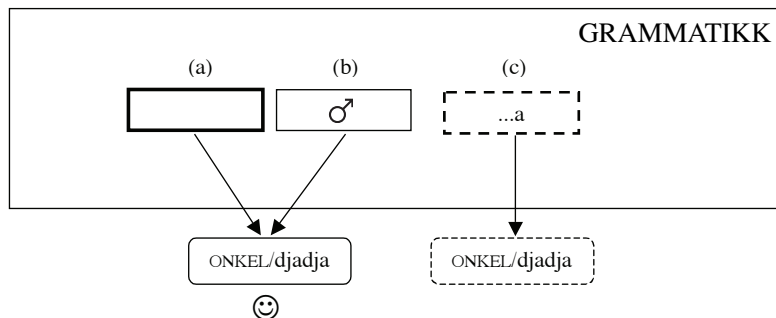
Rice (i kjømda), som byggjer vidare på genusforskinga til Donald Steinmetz (jf. t.d. Steinmetz 1986), har foreslått å løyse *djadja*-problemet ved hjelp av normalverdigenus (“default genders”). Enkelt sagt er ideen at normalverdigenuset blir tilordna når dei andre tilordningsreglane ikkje gjør det mulig å velje noe genus:

- (2) Vel normalverdigenuset når dei andre tilordningsreglane ikkje er i stand til å avgjøre valet av genus (etter Steinmetz 1986: 193).

Corbett og Fraser (2000: 68) argumenterer for at hankjønn er normalverdien for russiske substantiv. Det er den største klassen og også den som tar opp i seg flest lånord. Ved å rekne hankjønn som normalverdi er Rice (i kjømda) i stand til å tilordne rett genus til substantiv som *djadja*. Som vi såg i del 1 av artikkelen, er det i utgangspunktet to reglar som er relevante for *djadja*. Den eine predikerer maskulint genus på grunnlag av biologisk kjønn, medan den andre predikerer feminint genus med utgangspunkt i bøyingsklasse. Sidan dei to reglane peiker mot kvart sitt genus, er vi like langt og må ty til prinsippet i (2). Vi tilordnar maskulint genus fordi dette er normalverdien i russisk. På denne måten får *djadja* rett genus.

Rice (i kjømda) har formulert analysen sin innafor optimalitetsteori, så før vi kan ta stilling til framlegga hans, må vi finne ut om ein tilsvarende analyse er moglig i Den bruksbaserte modellen. Som vi har sett, er eit normalverdigenus eit genus som blir tilordna når vi ikkje har informasjon som peiker mot andre genera. Derfor kan ein kanskje representere normalverdigenusa som “tomme skjema” som skjema (a) i figur 5. Dette skjemaet inneheld ikkje noen spesifikk informasjon bortsett frå at den heildregne boksen markerer at vi har med eit hankjønnsskjema å gjøre. På den måten får vi fram generaliseringa om at maskulint genus skal veljast når andre generaliseringar ikkje er avgjørande.

Som ein kan sjå av figur 5, er det no to skjema som peiker mot maskulint genus, medan bare eitt peiker mot femininum. Ein kan såleis argumentere for at konseptuell overlapping favoriserer maskulinum. Når det gjeld forskansing, er det slik at det feminine skjemaet (c) representerer ein stor klasse substantiv, men normalverdiskjemaet (a) dekkjer enda fleire substantiv. Storleiken på klassen var jo grunnen til at vi valde maskulinum som normalverdi. Ettersom både konseptuell overlapping og forskansing peiker mot maskulint genus for *djadja*, er det klart at ein

Figur 5: Tilordning av genus til russisk *djadja* ‘onkel’ vha. normal-verdi

analyse basert på normalverdiar gjør oss i stand til å tilordne rett genus til substantiv av denne typen. Det er vidare klart at ein slik analyse kan tillempast til Den bruksbaserte modellen.⁴

Trass i den tilsynelatande suksessen til den normalverdidbaserte analysen er eg ikkje overtydd om at den gir oss ei generell løysing på problemet med genustilordning i Den bruksbaserte modellen. Det er ikkje vanskelig å tenkje seg eit språk som er heilt likt russisk med unntak av at femininum er normalverdigenus. I eit slikt kvasi-russisk ville *djadja* vere feminint etter logikken i den normalverdidbaserte tilnærminga. Ei slik tilnærming ville til og med høve for eit språk der semantiske reglar aldri er utslagsgjevande for valet av genus ettersom det ikkje er noe prinsipp i grammatikken som sikrar semantiske reglar forrang i genustilordning. Dette er svært problematisk, for slike språk ser ikkje ut til å eksistere. Som Corbett peiker på, har alle kjende genussystem i verda ein semantisk kjerne:

- (3) “In a sense all gender systems are semantic in that there is always a semantic core to the assignment system” (Corbett 1991: 8 etter Aksenov 1984: 17f.).

Ei reinspikka normalverdidbasert tilnærming gir altså tvilsame typologiske prediksjonar sidan ho predikerer genussystem utan semantisk kjerne. Sjølv om det er rimelig å tru at normalverdiomgrepet kan vere relevant for genustilordning, ser det knappast ut til å gi ei fullgod løysing på problemet med genustilordning i Den bruksbaserte modellen. Strategien

eg skal prøve ut i resten av artikkelen, er å leite etter det vi kan kalle “substansielle ordningsprinsipp”, dvs. prinsipp som favoriserer skjema som inneheld særskilde typar informasjon.

3 Bybees framlegg

I boka *Phonology and Language Use* (2001) nyttar Bybee ein versjon av Den bruksbaserte modellen som stort sett er i samsvar med det rammeverket eg har presentert tidligare i denne artikkelen. Eit av dei generelle prinsippa Bybee gjør framlegg om, er av interesse i denne samanhengen:

- (4) Associations via meaningful features take precedence over associations via features of form (Bybee 2001: 136).

Bybees intuisjon er at talarane liker generaliseringar om meining (tyding) betre enn generaliseringar om form. Ho gir ikkje noen eksplisitt definisjon av “meaningful feature”, men det er klart frå samanhengen at ho bruker “meaning” i ei svært vid tyding slik det er vanlig i kognitiv lingvistikk. Framfor alt er det viktig å merke seg at morfologiske kategoriar som kasus og numerus høyrer inn under “meining” slik Bybee bruker omgrepet. Eit eksempel frå spansk illustrerer prinsippet i (4). I visse spanske verb, t.d. *salir* ‘forlate’, blir stammen utvida med ein velar plosiv i delar av presensparadigmet. Distribusjonen til den velare plosiven kan ifølgje Bybee (2001: 98f.) beskrivast på to måtar. Med utgangspunkt i fonologi kan ein seie at den velare plosiven står framfor ein bakre vokal. Men samtidig kan ein òg analysere distribusjonen morfologisk og seie at den velare plosiven førekjem i former med trekket konjunktiv. Kva for generaliseringar talarane gjør, er eit empirisk spørsmål som Bybee og Pardo (1981) testa i eit psykolingvistisk eksperiment med nonsense-ord. Det viste seg at talarane ikkje tok omsyn til den fonologiske generaliseringa, mens testen av den meiningsbaserte generaliseringa om konjunktiv gav godt resultat. Bybee (2001: 100) konkluderer med at resultatet stør prinsippet i (4) om at generaliseringar basert på meining er sterkare enn generaliseringar som bare er basert på formelle trekk.

For genustilordning inneber Bybees prinsipp at ein kandidat som overlappar med eit semantisk eller morfologisk skjema, under elles like vilkår vil vinne over ein kandidat som bare har fonologiske trekk til felles med skjemaa i grammatikken. Eg skal ikkje prøve å teste ut Bybees prin-

sipp her, for det er ganske klart at det ikkje gir oss noen generell løysing på *djadja*-problemet. I figur 2 og 5 har eg rett nok framstilt det morfologiske skjemaet som tilordnar feminint genus ved hjelp av endinga *-a* i nominativ singular, men dette er ei forenkling. Det dette skjemaet eigentlig seier, er at substantiv i andre bøyingsklasse (deklinasjon) tenderer mot feminint genus. Bøyingsklassar er mengder av korrespondansar mellom visse endingar på den eine sida og “meningsfulle trekk” som kasus og numerus på den andre sida. Det er dermed klart at det ikkje bare er det semantiske skjemaet som tar utgangspunkt i biologisk kjønn, som refererer til “meningsfulle trekk”. Sidan begge skjemaa involverer “meningsfulle trekk”, favoriserer prinsippet altså ikkje noen av skjemaa, og vi er såleis like langt når det gjeld å tilordne genus til *djadja*. Sjølv om prinsippet til Bybee kan ha mye for seg, er det altså ikkje noen fullgod løysing på problemet med genustilordning i Den bruksbaserte modellen.

4 Corbett og Frasers framlegg

I sin banebrytande monografi om genus seier Corbett følgjande:

- (5) “If there are conflicting factors at work [in gender assignment], semantic factors usually take precedence.” (Corbett 1991: 68f.)

I ein seinare publikasjon formulerer Corbett og Fraser (2000) seg enda klarare:

- (6) “As is universally the case, the formal gender assignment rules [...] are dominated by the semantic gender assignment rules.” (Corbett og Fraser 2000: 321)

I terminologien til Corbett og Fraser er “formal rule” ein samleterm for morfologiske og fonologiske reglar. Det Corbett og Fraser seier, er altså at semantiske reglar vinn over morfologiske og fonologiske reglar i genustilordning. Prinsippet deira er derfor snevrare enn prinsippet til Bybee som vi såg på i del 3 av artikkelen. Medan Bybees framlegg favoriserer semantiske og morfologiske reglar, let Corbett og Fraser bare semantiske reglar få forrang. Det gjør prinsippet deira relevant for *djadja*-problemet. Om det er slik at semantiske tilordningsreglar vinn over morfologiske reglar, så kan vi gjøre greie for at *djadja* er maskulint, slik

det biologiske kjønnet tyder på, og ikkje feminint, slik ein skulle vente på grunnlag av bøyingsklassen til dette ordet.

Sjølv om Corbett og Frasers framlegg kan gi korrekte prediksjonar for språk som russisk der det er eit nært samband mellom genus og bøyingsklasse, ser språk der denne korrelasjonen er svakare, ut til å vere problematiske. Eksempel på slike språk er tysk (Köpcke og Zubin 1984, 1996 og referansar der) og norsk (Trosterud 2001). Sidan dei morfologiske reglane dekkjer ein forholdsvis liten del av ordtilfanget, har forskarane postulert mange semantiske reglar, og mange av dei refererer ikkje til biologisk kjønn. Til dømes har Trosterud (2001) med 28 semantiske reglar i sin analyse av genustilordning i nynorsk. Det er rimelig å seie at samhandlinga mellom slike og andre reglar i slike kompliserte genussystem ikkje er godt forstått enno, og Trosterud (2001) unngår da også å ta stilling til dette problemet.

Lat oss sjå nærare på eit konkret eksempel frå tysk som er problematisk for prinsippet til Corbett og Fraser:

- (7) Tilordningsreglar for tysk (etter Steinmetz 1986: 190):
  - a. Overordna termar er nøytrale (t.d. *das Möbel* 'møbelet').
  - b. Substantiv på *-e* er feminine (t.d. *die Hose* 'buksa').
  - c. Substantiv på */uxt/* er feminine (t.d. *die Bucht* 'bukta').

Det finst unntak frå desse reglane (jf. Steinmetz 1986 og Köpcke og Zubin 1984 og 1996 for diskusjon), men eg skal ikkje gå inn på dei her ettersom dei ikkje er relevante for resonnementet. Men omgrepet "overordna term" i (7a) kan trenge forklaring. *Möbel* er ein overordna term i den forstand at det er ei samlenemning for det semantiske feltet som omfattar bord, stolar, sofaer osb. Til skilnad frå overordna termar blir substantiv som *bord*, *stol* og *sofa* ofte kalla "grunnivåtermar" ("basic level terms", jf. Lakoff 1987: 31ff. og referansar der). For våre formål er tilordninga av genus til følgjande substantiv relevant:

- (8) a. *Die Waffe* 'våpenet' og *die Pflanze* 'planten' er feminine trass i regel (7a).
- b. *Die Frucht* 'frukta' er feminint trass i regel (7a).

Ifølgje Steinmetz (1986: 190) er grunnen til at substantiva i (8) er feminine, at den morfologiske regelen i (7b) og den fonologiske regelen i (7c)

vinn over den semantiske regelen i (7a). Sjølvsaft skal ein vere varsam med å trekkje sterke konklusjonar på grunnlag av reglane i (7) utan at ein er heilt sikker på at dei er korrekt formulerte. Like sjølvsaft er det at ein ikkje kan vere sikker på at reglane er korrekte før ein har ein fullstendig analyse av genustilordning i tysk – noe som ville føre altfor langt i denne artikkelen. Trass i desse atterhalda må det vere tillate å hevde at dei tyske eksempla tyder på Corbett og Frasers prinsipp er for sterkt, og at det kan vere klokt å vere litt forsiktigare. Med det for auge skal eg drøfte eit alternativ i del 5 av artikkelen.

5 “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”

Lat meg byrje diskusjonen med å gjøre eksplisitt det alternative prinsippet eg gjør framlegg om å inkorporere i Den bruksbaserte modellen:

(9) “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”:

Reglar som refererer til biologisk kjønn, har forrang i genustilordning.

Medan det altså er ting som tyder på at semantiske reglar generelt ikkje alltid har forrang i genustilordning, ser det ut til å vere solid typologisk evidens for at reglar basert på biologisk kjønn gjør det. Dahl (2000: 101f.), som byggjer på eit stort materiale som m.a. inneheld alle språka som blir drøfta av Corbett (1991), seier at biologisk kjønn er “the major criterion” for tilordning av genus i språk med meir enn eitt genus for animata. Dahls term “major criterion” kan rett nok verke uklar, for han relaterer ikkje problemet til noen teori om regelordning eller til spesifikke lingvistiske modellar, verken innanfor generativ eller kognitiv språkvitenskap. Frå samanhengen er det likevel klart at termen impliserer at reglar basert på biologisk kjønn som oftast har forrang i genustilordning. Legg merke til at atterhaldet “som oftast” ikkje tyder at vi bare har med ei statistisk generalisering å gjøre. Tvert imot ser det ut til at dei særtilfella som kompliserer biletet, er avgrensa og veldefinerte. Dahl (2000: 103) isolerer tre typar:

- (10)a. Særskilde morfologiske reglar kan ha forrang for augmentativ- og diminutivavleiingar.
- b. Særskilde semantiske reglar kan ha forrang for substantiv som

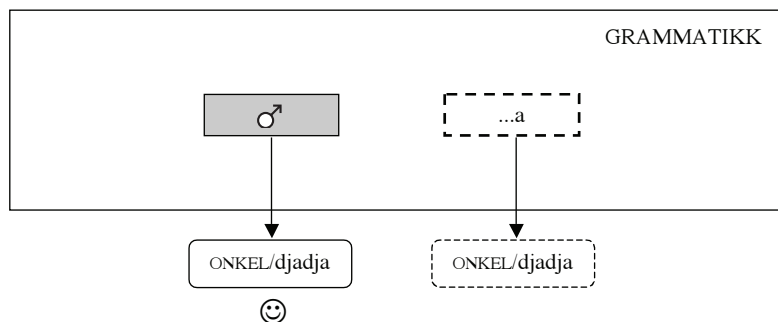
viser til unge eller små animata.

c. Særskilde semantiske reglar kan ha forrang for visse typar dyr.⁵

Tyske diminutivar på *-chen* and *-lein* er velkjende døme på (10a). Som eksempel på spesielle reglar for substantiv som visar til unge eller små animata i (10b), nemner Dahl (2000: 103) tilordninga av nøytrum til ugifte kvinner i visse polske dialektar (jf. også Corbett 1991: 100). Når det gjeld (10c), kan ein vise til det australske språket ngangikurrunggurr der substantiv for dyr som blir jakta på for kjøttet si skuld, høyrer til eit særskilt genus (Corbett 1991: 140).

Eg skal komme attende til spesialtilfella i (10), men lat oss først sjå nærare på sjølve “biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Korleis kan det inkorporerast i Den bruksbaserte modellen? I figur 6 har eg skuggelagt skjemaet som refererer til biologisk kjønn. Systemet blir altså at skuggelagde skjema blir avgjørande for genustilordninga utan omsyn til kor forskansa det er eller kor stor grad av konseptuell overlapping det syner. På den måten får vi tilordna rett genus til russisk *djadja* og parallelltilfella i norsk og arapesh vi har sett på tidligare i artikkelen. Lat meg presisere at å skuggeleggje delar av figuren sjølvsagt ikkje løyser noen problem i seg sjølv. Men i tillegg til den omfattande typologiske evidensen frå Dahl (2000) er det god grunn til å hevde at “biologisk kjønn vinn-prinsippet” ikkje er noen ad hoc-mekanisme. Ein hjørnestein i kognitiv lingvistik er teorien om at kognisjon er kroppsbasert (“embodied”, jf. Johnson 1987, Lakoff og Johnson 1999). Dette inneber at kognitive lingvistar reknar med at kognitive (og dermed språklige) kategoriar oppstår på grunnlag av folk sine erfaringar med kroppen sin (Johnson 1987: 21). Biologisk kjønn spelar ei grunnleggjande rolle for folks kroppslige erfaringar og for deira relasjonar til andre menneske, så på bakgrunn av teorien om kroppsbasert kognisjon må ein seie at prinsippet er godt motivert.

Godtek ein argumentasjonen min om at Den bruksbaserte modellen må supplerast med “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” for å kunne gjøre greie for genustilordning på ein tilfredsstillande måte, må ein spørje kva som skil det frå ordningsprinsippa i den opphavlige versjonen av modellen, dvs. konseptuell overlapping og forskansing. I det minste to skilnader ser ut til å vere vesentlige. For det første er “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” det ein kan kalle eit “substansielt” prinsipp i den forstand at det favoriserer skjema som inneheld ein viss type informasjon, nemlig

Figur 6: Tilordning av genus til russisk *djadja* ‘onkel’ vha. “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”

biologisk kjønn. Det tar altså utgangspunkt i innhaldet, substansen i skjema. Forskansing og konseptuell overlapping, derimot, verkar utan omsyn til kva type informasjon eit skjema inneheld. Eit skjema kan i utgangspunktet vere like forskansa og innebere like stor grad av konseptuell overlapping utan omsyn til om det refererer til biologisk kjønn eller noe heilt anna.

Den andre skilnaden er at “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” er kategorispesifikt, dvs. at det er knytt til ein særskild lingvistisk kategori – genus. For forskansing og konseptuell overlapping gjeld ingen slike avgrensingar. På bakgrunn av den sentrale rolla biologisk kjønn spelar i menneskelivet, kan ein saktens spørje om ikkje “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” også gjeld utanfor genuskategorien. Likevel er det slik at evidens frå Fraser og Corbett (1994) og Corbett og Fraser (2000) tyder på at prinsippet ikkje gjeld alle kategoriar. Ved tilordning av bøyingsklasse, til dømes, ser det ut til at formelle trekk vinn over semantiske trekk. I russisk høyrer for eksempel *djadja* til andre deklinasjon sjølv om semantikken skulle peike mot første deklinasjon ettersom det er her vi finn dei fleste substantiva som viser til mannspersonar. Dermed ser det ut til at vi ikkje kan rekne “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” som eit generelt prinsipp på line med forskansing og konseptuell overlapping, sjølv om det altså spelar ei viktig rolle i analysen av genus. Dette er ein viktig observasjon. Det ser ut til at ulike delar av talaranes verdsbilete har ulik vekt i ulike delar av språket.⁶

Eit spørsmål ein må stille i samband med “Biologisk kjønn vinn-prin-

sippet”, er korleis særtilfella i (10) kan bli tatt hand om i Den bruksbaserte modellen. Eit interessant døme er dei polske dialektane der ord for ugifte kvinner er nøytrum (jf. Corbett 1991: 100). Her treng ein altså eit skjema som relaterer trekka “ugift”, “person” og “biologisk hokjønn” til nøytrum. Dette skjemaet konkurrerer med eit femininum-skjema som bare inneheld trekket “biologisk hokjønn”. Ettersom begge skjema refererer til biologisk kjønn, står dei likt med omsyn til “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Dette prinsippet blir derfor ikkje utslagsgjevande, og genustilordninga blir såleis eit resultat av samspelet mellom dei generelle faktorane konseptuell overlapping og forskansing.

Legg merke til at medan begge skjema inneheld trekket “biologisk hokjønn”, så inneheld nøytrumsskjemaet to trekk i tillegg. Sidan nøytrumsskjemaet altså er mest spesifikt, vil det alltid ha ein føremon når det gjeld konseptuell overlapping (jf. Langacker 1999: 106). Om konseptuell overlapping peikar mot nøytrum, er det vanskeligare å seie noe sikkert om forskansing, for eg har ikkje tilgang til frekvensdata om dei polske dialektane det er tale om. Dersom ein tenkjer seg at gruppa med ord for ugifte er større enn gruppa for gifte, blir nøytrumsskjemaet mest forskansa. Dermed peiker forskansing i same retning som konseptuell overlapping, og Den bruksbaserte modellen tilordnar korrekt nøytralt genus. Om ein derimot tenkjer seg at det er det feminine skjemaet som er mest forskansa, blir situasjonen litt meir komplisert ettersom forskansing og konseptuell overlapping dermed dreg i ulike retningar. Kva gjør ein når konseptuell overlapping og forskansing kjem i konflikt med kvarandre? Spørsmålet har vore lite diskutert i faglitteraturen, men Nessel (2005) drøftar noen døme av denne typen og stiller opp som ein hypotese at konseptuell overlapping har forrang dersom dette prinsippet kjem i konflikt med forskansing. Det ville føre for langt å gå djupt inn i denne materien her, men det er interessant å merke seg at eksemplet frå polsk ser ut til å støtte hypotesen, ettersom orda det er tale om, er nøytrale, og ikkje feminine.

Grunnen til at eksemplet frå polsk ikkje skaper særskilde problem for Den bruksbaserte modellen, er at begge dei konkurrerande skjema refererer til biologisk kjønn, slik at “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” ikkje blir utslagsgjevande. Det er trulig ikkje slik at ein kan gjøre greie for alle særtilfella i (10) på denne måten, men det er ikkje dermed sagt at dette truar “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Lat oss sjå nærare på eitt av døma eg nemnde i samband med (10c): ngangikurrunggurr (Corbett

1991: 140, sjå også Dahl 2000: 105). Dette australske språket har ni genera, m.a. eitt for biologisk hokjønn, eitt for biologisk hankjønn og eitt for dyr som blir jakta på for kjøttet si skuld. Lat meg først av alt klargjøre at dette siste genuset i seg sjølv ikkje er noe problem for “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Det kan vere lettare å sjå dette om ein skil mellom to typar dyrenamn og bruker norske døme. For det første har vi ord av typen *elg* som ikkje spesifiserer kva biologisk kjønn det er tale om. Både elgoksar og elgkyr kan jo kallast “elg”. At ord av *elg*-typen tilhøyrrer eit eige genus i språk som ngangikurrunggurr, er ikkje i strid med “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Ettersom desse orda ikkje inneheld noen spesifikasjon av biologisk kjønn, er dei ikkje relevante for dette prinsippet, og genustilordninga blir overlate til dei allmenne ordningsprinsippa konseptuell overlapping og forskansing.

Dyrenamn av same type som norsk *binne* ‘hobjørn’ er meir interessante, for her går det fram at vi har med eit hodyr å gjøre. For slike ord er to scenario tenkjelige. At opplysningane hos Corbett (1991) og Dahl (2000) er for sparsame til at vi kan avgjøre kva scenario som er rett for ngangikurrunggurr, er ikkje så viktig i denne samanhengen, for det er det prinsipielle spørsmålet vi er interesserte i. Etter det første scenariet får ord av *binne*-typen genus etter biologisk kjønn, dvs. at dei ikkje tilhøyrrer genuset for dyr som blir jakta på for kjøttet si skuld. Genustilordninga følgjer med andre ord “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”, og er såleis ikkje noe problem for prinsippet.

I det alternative scenariet tilhøyrrer ord av *binne*-typen genuset for dyr som blir jakta på for kjøttet si skuld. Dette er i strid med “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Kva sluttsatsar ein skal trekkje på grunnlag av dette scenariet, avheng i stor grad av kor vanlig det er. Viser det seg å vere utbreitt, kan det bli aktuelt å finne fram til fleire substansielle og kategorispesifikke prinsipp og undersøkje korleis dei samhandlar med dei andre ordningsprinsippa. I så fall vil språk som ngangikurrunggurr støtte hovudpoenget i denne artikkelen – nemlig at Den bruksbaserte modellen må supplerast med substansielle og kategorispesifikke ordningsprinsipp.

Dersom scenariet viser seg å vere lite utbreitt, verkar det rimeligare å rekne slike tilfelle som meir isolerte unntak som ein lingvistisk modell ikkje treng å gjøre greie for. Om “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” har noe for seg, slik eg har argumentert for i denne artikkelen, skulle ein vente at slike scenario ikkje var særleg vanlige, eller i alle fall at dei bare oppsto i kulturar der jakt på visse dyr spelar ei særskilt viktig rolle.

Spørsmålet om samhandlinga mellom skjema i språk som ngangikurrungurr er eit viktig emne for vidare forskning om genustilordning, men meir inngåande diskusjon er ikkje moglig innafor rammene av denne artikkelen.

6 Konklusjonar og implikasjonar

I denne artikkelen har eg gitt ei grundig drøfting av eit emne som ikkje har vorte mye diskutert i kognitiv lingvistik – samhandling mellom skjema. I første del av artikkelen viste eg at Langackers (1991, 1999) og Kumashiros (2000) versjon av Den bruksbaserte modellen ikkje kan gjøre greie for tilordninga av genus til ord som *djadja* ‘onkel’ på russisk, *gubbe* på norsk og *nakor* ‘ektemanns far’ på arapesh. I del 2-4 såg vi at elles interessante og fruktbare prinsipp foreslått av Steinmetz (1986), Rice (i kjømda), Bybee (2001) og Corbett og Fraser (2000) ikkje gir noen fullgod løysing på problemet. I del 5 introduserte eg med utgangspunkt i evidens frå Dahl (2000) i staden “Biologisk kjønn vinn-prinsippet”. Meir generelt argumenterte eg for at Den bruksbaserte modellen må supplerast med substansielle og kategorispesifikke ordningsprinsipp fordi ulike delar av talaranes verdsbilete ser ut til å ha ulik vekt i ulike delar av språket. Substansielle og kategorispesifikke ordningsprinsipp reiser mange viktige spørsmål som eg må overlata til vidare forskning å gi svar på. Korleis oppstår slike prinsipp rundt om i verdas språk? Kva status har dei i språka (og i dei lingvistiske modellane vi brukar for å analysere språk)? Kor mange substansielle og kategorispesifikke prinsipp finst det? Korleis interagerer dei med kvarandre?

Sjølv om hovudmålet med denne artikkelen har vore å kaste lys over eit allment teoretisk problem, har diskusjonen òg relevans for genusforskning. Diskusjonen min viser at det finst gode grunnar til å hevde at Corbetts og Frasers hypotese om at semantiske reglar (skjema) har forrang i genustilordning, er for vidtfemnande. Min alternative hypotese om at det bare er semantiske reglar (skjema) som refererer til biologisk kjønn, som har forrang, byggjer på den omfattande evidensen presentert i Dahl (2000), men fortener likevel å bli testa ut meir inngåande mot data frå fleire språk. Men same kva lagnaden til “Biologisk kjønn vinn-prinsippet” blir i framtidas språkforskning, har denne artikkelen i alle fall vist at problem frå genusforskninga kan vere med på å kaste lys over grunnleggjande teoretisk-lingvistiske problem dersom dei blir sett i samband med eksplisitt formulerte språkvitskaplige modellar.

Noter

- *. Denne artikkelen er ein sterkt omarbeidd versjon av eit foredrag eg haldt på *8th International Cognitive Linguistics Conference* i Spania sommaren 2003. Eg vil takke tilhøyrarane på konferansen for konstruktiv kritikk. Takk òg til genusgruppa ved Senter for Framifrå Forsking ved Universitetet i Tromsø, Hans-Olav Enger, Trygve Nessel og to anonyme konsulentar for NLT. Ansvar for artikkelen slik han vart, er sjølvsagt bare mitt.
- 1. Ein anonym konsulent for NLT gjør merksam på at Hocketts definisjon er problematisk for såkalla hybride substantiv (Corbett 1991: 183f.), dvs. substantiv som kan ha kongruens i to ulike genera i ei og same setning. Eit døme på dette finn ein i svenske setningar som *Det nya statsrådet var sjuk* der vi har nøytrum innanfor nominalfrasen medan predikativet står i utrum (felleskjønn). Ettersom eg ikkje skal komme inn på hybride substantiv i denne artikkelen, vil eg ikkje drøfte Hocketts definisjon meir inngående.
- 2. Rett nok kan ein argumentere for at endinga *-a* i figuren i røynda bare er ein forenkla representasjon av ei stor mengd informasjon om bøyinga til substantiva i alle kasus i singular og plural. Det er såleis tenkjelig at det morfologiske skjemaet inneheld meir informasjon og derfor inneber ein høgare grad av konseptuell overlapping enn det konkurrerande semantiske skjemaet. I så fall understrekar dette ytterligere problema for Den bruksbaserte modellen ettersom modellen peiker enda klarare mot feminint genus for *djadja*.
- 3. Det finst unntak frå denne regelen, men ettersom dei ikkje er relevante for resonnementet, skal eg ikkje komme inn på dei her. For diskusjon, sjå Trossterud (2001) og Enger (2001).
- 4. Eit interessant spørsmål som ikkje har blitt diskutert i faglitteraturen, er korleis ein skal kvantifisere konseptuell overlapping. Skal ein telje kor mange skjema (dvs. kor mange piler som peikar på kandidaten), eller skal ein telje kor mange trekk dei overlappende skjemaa inneheld? I prinsippet er dette eit empirisk spørsmål som kan testast om ein finn fram til døme der mange skjema med få trekk konkurrerer med få skjema som inneheld mange trekk. Men ingen av tilfella eg analyserer i denne artikkelen, er sikre døme av denne typen, så det ville føre for langt å gå djupare inn i dette spørsmålet her. Rett nok kan figur 5 ved første augekast sjå ut til å vere eit slikt tilfelle. Her inneheld dei to maskuline skjemaa til saman eitt trekk (biologisk hankjønn) – like mye som det konkurrerande skjemaet (c). Om ein tel trekk i staden for piler/skjema, kjem dei to kandidatane likt ut med omsyn til konseptuell overlapping. Men ettersom dei maskuline skjemaa er meir forskansa, vil den maskuline kandidaten likevel vinne. Vi får altså same resultatet om vi tel trekk eller skjema/piler, og vi er derfor ikkje i stand til å teste empirisk kva som er rette måten å kvantifisere konseptuell overlapping på.
- 5. I tillegg til dei tre punkta i (10) nemner Dahl vilkårlige unntak, men eg har ikkje teke med dette, ettersom det er dei systematiske eigenskapane til genussystem som er av interesse her.
- 6. Takk til ein anonym NLT-konsulent som klargjorde dette poenget for meg.

Bibliografi

- Aksenov, A.T. 1984: K probleme èkstralingvističeskoj motivacii grammatičeskoj kategorii roda. *Voprosy jazykoznanija* 1, 14–25.
- Aronoff, Mark. 1994: *Morphology by Itself*. Cambridge, Massachusetts og London, England: The MIT Press.
- Barlow, Michael & Suzanne Kemmer (red.) 2000: *Usage-based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.
- Bybee, Joan L. 2001: *Phonology and Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L. & Elly Pardo. 1981: Morphological and Lexical Conditioning of Rules: Experimental Evidence from Spanish. *Linguistics* 19, 937–968.
- Corbett, Greville G. 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corbett, Greville G. & Norman M. Fraser. 1997: Defaults in Arapesh. *Lingua* 103, 25–57.
- Corbett, Greville G. & Norman M. Fraser. 2000: Default Genders. Unterbeck, Barbara & Matti Rissanen et al. (red.): *Gender in Grammar and Cognition*. Berlin og New York: Mouton de Gruyter, 55–97.
- Dahl, Östen. 2000: Animacy and the Notion of Semantic Gender. Unterbeck, Barbara & Matti Rissanen et al. (red.): *Gender in Grammar and Cognition*. Berlin og New York: Mouton de Gruyter, 99–115.
- Dobrin, Lise M. 1997: The Morphosyntactic Reality of Phonological Form. Booij, Geert & Jaap van Marle (red.): *Yearbook of Morphology 1997*, 59–81.
- Dobrin, Lise M. 1999: *Phonological Form, Morphological Class, and Syntactic Gender: The Noun Class Systems of Papua New Guinea Arapeshan*. Doktoravhandling, University of Chicago.
- Enger, Hans-Olav. 2001: Genus i norsk bør granskes grundigere. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 19, 163–183.
- Fortune, Reo F. 1942/1977: *Arapesh*. New York: J.J. Augustin Publisher. (Trykt på nytt i 1977 av AMS Press, New York)
- Fraser, Norman M. & Greville G. Corbett. 1995: Gender, Animacy, and Declensional Class Assignment: A Unified Account for Russian. Booij, Geert & Jaap van Marle (red.): *Yearbook of Morphology 1994*, 123–150.
- Johnson, Mark. 1987: *The Body in the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

- Hockett, Charles F. 1958: *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Köpcke, Klaus-Michael & David Zubin. 1984: Sechs Prinzipien für die Genuszuweisung im Deutschen: Ein Beitrag zur natürlichen Klassifikation. *Linguistische Berichte* 93, 26–51.
- Köpcke, Klaus-Michael & David Zubin. 1996: Prinzipien für die Genuszuweisung im Deutschen. Ewald Lang & Gisela Zifonun (red.): *Deutsch-typologisch*. Berlin og New York: Walter de Gruyter, 473–491.
- Kumashiro, Fumiko. 2000: *Phonotactic Interactions: A Non-Reductionist Approach to Phonology*. Doktoravhandling, University of California, San Diego.
- Lakoff, George. 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago og London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1999: *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Concept, Image, and Symbol*. Berlin og New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 1999: *Grammar and Conceptualization*. Berlin og New York: Mouton de Gruyter.
- Nessel, Tore. 2003: The Assignment of Gender and Declension to Russian Nouns in Soft Consonants: Predictability and Rule Interaction. *Journal of Slavic Linguistics* 11, 287–322.
- Nessel, Tore. 2005: Allomorphy in the Usage-Based Model: The Russian Past Passive Participle. *Cognitive Linguistics* 16, 145–167.
- Rice, Curtis. (i kjømda): Optimizing Gender. *Lingua*.
- Steinmetz, Donald. 1986: Two Principles and Some Rules for Gender in German: Inanimate Nouns. *Word* 37, 189–217.
- Trosterud, Trond. 2001: Genustilordning i norsk er regelstyrt. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 19, 29–57.

Summary

This article addresses the problem of schema interaction in cognitive linguistics, a question that has not received much attention in the literature. My argument is based on Langacker's (1991, 1999) Usage-Based Model, which is confronted with data from gender assignment. The contribution of the analysis is twofold. First, it is argued that current

versions of the model are unable to handle certain aspects of gender assignment adequately. Secondly, I suggest repairing the weakness by invoking what I refer to as “substantial” and “category specific” ordering principles. After a brief introduction to the problem in section 1, it is shown that otherwise interesting and useful proposals by Steinmetz (1986), Rice (forthcoming), Bybee (2001) and Corbett and Fraser (2000) do not provide a solution to the problem at hand (sections 2 through 4). As an alternative I therefore propose the “Biological Sex Override Principle” in section 5. Substantial and category specific principles of this sort are of general interest in cognitive linguistics and cognitive science, because they suggest that different aspects of the speakers’ experience are weighted differently depending on the grammatical domain in question.

Tore Nessel

Institutt for språkvitenskap
 Universitetet i Tromsø
 NO-9037 Tromsø
 tore.nessel@hum.uit.no

[Mottatt 12.8.2004; revidert versjon 14.2.2005]